

ВАЛЕРІЙ ГЕЄЦЬ,

доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26)

VALERIY HEYETS,

Doctor of Sciences in Economics, Profesor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine (26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, Ukraine, 01011)

*<https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>
gvm@ief.org.ua*

Економічна соціалізація на шляху до солідарного конструювання реальності¹

1. Екзогенність та ендогенність у рамках економічної реальності

Воєнно-повоєнне відновлення та розвиток економіки України є «новою нормальністю» як екзогенного, так і ендогенного характеру. При цьому екзогенність для економіки України, з одного боку, визначається в традиційному трактуванні тим, що це мала відкрита економіка, ознаки функціонування, розвитку і зростання якої добре відомі не тільки з академічної літератури, а й із підручників. Саме цю частину ми опускаємо далі з аналізу. Разом з тим існує інший бік цієї ж проблеми. Йдеться про те, що має місце не тільки екзогенна залежність функціонування економіки України, а й непевність ідеологеми економічного зростання, оскільки у глобальному вимірі поки що відсутня узгодженість у поглядах щодо моделі майбутнього розвитку та економічного зростання у світі в цілому. Існують навіть дві крайні позиції. Одна з них — це заперечення доцільності зростання технологічної здатності сучасного суспільства, оскільки існує серйозна загроза подальшого руйнування навколишнього середовища і, зокрема, кліматичних змін, які несуть значні втрати людству, інша позиція — необхідність його пришвидшення, в межах якого будуть ініційовані технологічні рі-

¹ Роботу виконано в межах реалізації цільового міждисциплінарного наукового проекту «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження і відтворення солідарного соціального потенціалу у повоєнному розвитку країни».

шення, які, сприяючи подальшому зростанню економіки, забезпечуватимуть збереження природного середовища і недопущення подальших кліматичних змін негативного характеру. Проте це не означає, що вдасться розробити й використати в масовому масштабі технології, які, сприяючи росту економіки, «розширюють» нинішні так звані вузькі місця. Тим самим воєнно-повоєнне відновлення та розвиток економіки України обтяжені надзвичайними складнощами, що пов'язані не лише з великими втратами через війну необхідних для відновлення ресурсів, які й поза умовами війни, як правило, були обмеженими. Окрім того нині вони мають передбачати і технології, і механізми, які змінюють саму природу зростання, яке має бути іншим, ніж було досі. І тоді постає питання, чи, власне, нова природа росту економіки є зрозумілою і досяжною як загалом, так і зокрема для країни, яка має відновити зростання і забезпечити його пришвидшення в умовах повоєнного часу. Головний висновок зі сказаного вище у глобальному вимірі орієнтує в рамках екзогенних для малої відкритої економіки чинників на необхідність замислитися, як вважає К. Раворт (K. Raworth), над межами зростання, а також дослідити економічні можливості «після росту», особливо у багатих країнах, які віддають перевагу росту ВВП (Raworth, 2024) і водночас рекомендують сьогодні та зі свого боку здійснюють заходи в рамках політики «Зеленого переходу». Це обмежує можливості економічного зростання в бідних країнах, особливо в сенсі використання як традиційних технологій, так і нових, спрямованих на низьковуглецевий розвиток.

Забруднення, як відомо, породило гострі проблеми нашого часу глобального масштабу, коли під загрозою і природне, і соціальне середовище. Як вважають вчені, зокрема Д. Родрик (D. Rodrik), *зміни клімату* — це найбільший ризик, що *загрожує нашому матеріальному світу, а розмивання середнього класу* — це *найбільша загроза нашому соціальному середовищу*. У пошуку відповідей на ці виклики, як він вважає, слід уникати стандартних рішень із підручника для першокурсників. Економічна наука може допомагати тільки за умови, що їй вдасться розширити кордони нашої колективної уяви, а не стримувати її, а це означає вихід за межі чинних безумовних вимог та наявних моделей росту економіки (Rodrik, 2024). Що стосується компаса для економічної науки, то, на думку К. Раворта, потрібен більш цілісний погляд на весь діапазон економічної діяльності, що забезпечує задоволення основних потреб і запитів людей, тобто економічне оновлення має починатися з цілі благополуччя людини на квітучій живій планеті, де є соціальний фундамент і економічна стеля (Raworth, 2024). Далі в цьому дослідженні ми зупинимося на соціальному фундаменті економічного зростання в умовах «нової нормальності» з урахуванням проблем та труднощів розвитку воєнної та повоєнної економіки України.

Наведені висновки та пропозиції є результатом узагальнення думок, які висловили відомі у світі вчені-економісти з різними поглядами «ідеологічного» характеру, відповідаючи на запитання журналу *F&D* щодо пошуку моделі глобального розвитку, в ідеологемі якої можна було б передбачати ті шоки, які несуть втрати, й мінімізувати їхні наслідки. Загалом це питання було порушено з боку МВФ, тобто у програмних завданнях Фонду, який дотримується добре відомої ідеології та політики зростання економіки, теж має місце пошук нової

стратегії розвитку й нової моделі росту, оскільки виявилось, що в межах попередньої моделі, за всіх успіхів у сенсі економічного зростання, в окремих країнах воно не завжди було результатом використання однієї із панівних у другій половині ХХ століття ідеологем.

У глобальному вимірі, попри економічне зростання другої половини ХХ століття, особливо з урахуванням його динаміки і, зокрема, досягнутого в Європі добробуту населення в період, що розпочався після закінчення Другої світової війни і закінчився в середині 1970-х, маємо добре відому, але неоднозначну картину. З одного боку, на тлі економічного зростання у світі, залишається його гео економічна фрагментація, а з іншого — на порядок денний поставлено нові завдання зі стабілізації екологічних і, зокрема, кліматичних змін на засадах «Зеленого переходу» та енергетичної безпеки. Ці процеси мають глобальний масштаб і сформувалися в межах протистояння механізмів, які пропонують, з одного боку, ринок, а з іншого — держава, конкуруючи за домінування й разом із тим поєднуючи свої зусилля.

Стосовно соціального фундаменту, про який говорить Д. Родрик, в сучасних умовах має йтися не стільки про так звану соціальну державу, скільки про державу соціального інвестування, орієнтованого на соціальну природу людини, яка ресоціалізується, готуючись до соціального життя, як це необхідно в умовах ХХІ століття, і здійснює за участі держави соціальне конструювання реальності. (Зміст і характер такої діяльності, застосовано до нових умов, потребують окремої розвідки, яку буде опубліковано в найближчі місяці 2024 року.) Разом із тим необхідно зауважити, що авторське розуміння витоків проблеми соціального конструювання реальності ґрунтується на тому, що соціалізація становить процес, завдяки якому відбувається внутрішнє засвоєння (інтеріоризація) людиною соціального характеру життєдіяльності, яка формує ідентичність людини, її здатність до самосприйняття та самопізнання і на цій основі до саморозвитку та самовираження, а звідси — до екстерналізації та соціального конструювання реальності.

Підставою соціального конструювання реальності загалом і на інтуїтивному рівні зокрема є необхідність формування такого навколишнього соціального простору, що є детермінованим, але не руйнівним вже від самого зародження його у взаємозв'язку із природним середовищем, від якого відокремилася людина в її онтогенетичному розвитку. Окремі складові й особливості соціального конструювання реальності автор виокремлює та обґрунтовує на підставі узагальнення методології П. Бергера та Т. Лукмана (Berger, Luckmann, 1966).

Щодо домінування механізмів ринку або держави, то, зрештою, вибір за кожним з нас, оскільки, на думку Р. Агарвал (R. Agarwal), якщо всі виступають за більш активне втручання держави, то ви довіряєте уряду в усуненні ринкових дисбалансів і досягненні соціальних цілей. Натомість якщо ви побоюєтесь не ефективності держави і віддаєте переваги ринку, то доцільно функціонувати з мінімальними втручаннями з боку уряду; тим самим ви ставите під сумнів його ефективність і можливості надмірного контролю з його боку (Agarwal, 2024). Разом з тим Д. Родрик рекомендує для розв'язання найгостріших проблем нашого часу прагматичні рішення, тобто поєднання можливостей держави та релій ринку. Економісти можуть допомогти випрацювати правила для світової

економіки, які сприятимуть пошуку нової рівноваги, а також розробити нові принципи, які мають прояснити відмінність між тими сферами, де необхідна глобальна взаємодія, й тими, де пріоритет слід віддавати діям на загальнонаціональному рівні (Rodrik, 2024) за присутності і держави, і ринку водночас. Таким чином, глобальність у проблемах розвитку та економічного зростання не скасовує участі національної держави; завдання радше полягає в пошуку зазначених прагматичних рішень.

Мета цієї статті — довести, що у воєнно-повоєнний час задля забезпечення стабільності в розвитку країни та її економіки доцільно з прагматичних міркувань поєднувати глобальну взаємодію і національні дії, а з огляду на національний досвід використати економічну соціалізацію як один із ключових ресурсів солідарного конструювання реальності та успішного розвитку. У цій статті автор розглядає економічну соціалізацію як процес інтеріоризації нової реальності воєнно-повоєнного відновлення та розвитку економіки, що передбачає пізнання економічної сфери життєдіяльності в умовах «нової нормальності», засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки та реалізацію їх¹. «Нова нормальність», як вона постає для України в умовах воєнно-повоєнного відновлення та розвитку, визначається, з одного боку, ендогенними умовами воєнного та повоєнного часу, а з іншого — такими екзогенними умовами, як глобальна нестабільність і поглиблення нерівності та диспропорцій у взаємодії між суспільством і природою. Усе це спричинює неоднозначність щодо шляхів розв'язання назрілих проблем і необхідність розроблення нових моделей розвитку економіки у світі в цілому. При цьому, як доводять У. Малмендьер (U. Malmendier) та К. Гамільтон (C. Hamilton), чим глибшими та чим травматичнішими є сліди минулого, тим довше набутий досвід буде переслідувати людей — навіть із плином років. Тому будь-які заходи сучасної політики мають бути тонко налаштовані застосовно до кожної країни та враховувати її особливий життєвий досвід (Malmendier, Hamilton, 2024).

А звідси кожній країні слід визначитися з тими сферами, де пріоритет належить взаємодії у глобальному просторі, і тими, де його слід віддавати діям національного характеру, маючи на увазі, що не існує типового рішення, придатного для кожної країни. Тобто у країни має бути свій механізм, який враховує її досвід, оскільки в разі глибоких суспільних травм, які мали та мають місце в Україні, вони будуть переслідувати суспільство достатньо довго.

2. Співвідношення довго- та короткотривалих ефектів у соціальному конструюванні

В Україні наразі, з одного боку, триває процес накопичення травм, зумовлених повномасштабним вторгненням російської федерації, а з іншого — ще не зникли остаточно травми минулої політичної системи тоталітарного характеру з глибоко травматичними наслідками перехідного періоду, що їх зазнали як економіка, так і суспільство України, яке було соціально не підготовленим до жит-

¹ Щодо трактування поняття «економічна соціалізація» див. книгу В. Москаленка «Соціалізація особистості» (Київ: Фенікс, 2013; стор. 340).

тя в умовах лібералізації економіки й ринкового обміну. Попередній досвід життя в рамках планової системи мав довготривалий ефект, оскільки був нагромаджений десятиліттями, незважаючи на глибокі провали в системі централізованого планування останніх двох десятиріч її існування. Матеріали досліджень підтверджують правомірність сформульованого вище твердження. Так, в Інституті економіки та прогнозування НАН України було виконано дослідження з порівняння ставлення населення до економічних свобод в Україні та країнах-лідерах згідно зі світовим рейтингом Index of Economic Freedom, таких як Сінгапур, Швейцарія, Нова Зеландія, Естонія і Тайвань (Index of Economic Freedom, 2022). Зокрема, за рейтингом економічної свободи було оцінено ставлення українців до засад економічного лібералізму, які передбачають, що присутність держави в економіці ринкового типу має бути якомога меншою, на противагу централізованій плановій системі. В результаті було виявлено, що в зазначених п'яти країнах-лідерах чисельність прихильників збільшення участі держави в бізнесі в середньому була майже вчетверо меншою, ніж в Україні. А що стосується чисельності людей, схильних до приватизації в Україні, то таких виявилось в 1,8 раза менше, ніж у країнах-лідерах (18,80% проти 33,96%), водночас схильних до одержавлення — вдвічі більше (18,56% проти 37,00%). Це дає підстави стверджувати, що українці стриманіше ставляться до домінування приватного бізнесу над державним порівняно з населенням країн-лідерів, де впродовж багатьох поколінь функціонує розвинена ринкова економіка. При цьому показовим є приклад Естонії, яка утворилася як країна з ринковою економікою порівняно недавно, але перед тим у ній адміністративно-командна економіка домінувала значно менше, ніж в Україні, і на момент відходу від цієї економічної системи в 1991 році у складі населення ще було чимало носіїв ринкових традицій, які перервалися в 1940-му, натомість в Україні централізована планова система домінувала понад 70 років (Левін, 2023: сс. 92–108). Наприклад, за даними 2019 року частка населення, що не приймає нові, ліберально-ринкові цінності й надає перевагу абсолютизації ролі держави, патерналізму, колективізму й т.ін., сягала 40% (Шульга, 2019: сс. 294–301).

У підсумку в Україні до повномасштабної агресії російської федерації та з урахуванням її наслідків складалася ситуація соціального конструювання реальності в умовах обмеженого поширення образів минулого часу в сфері економіки, хоча ще залишалася значна частина населення, не схильного сприймати повною мірою нові цінності економічних свобод, які надає ринкова економіка.

В умовах війни, яка руйнує звичну соціальну і фізичну інфраструктуру, в життєвому просторі втрачаються традиційні в інфраструктурному вимірі орієнтації, що призводить до дезорганізації життя, яким воно було перед війною. І це є ті самі надзвичайної сили обставини, які, з точки зору гуманістичної психології, можуть як обмежувати поведінку в соціальному середовищі, так і стимулювати появу нових її форм, оскільки людина має рухатися в особистому зростанні, формуванні та розвитку самодостатності. На цих основах відбувається процес соціального конструювання реальності в суспільстві, де населення мусить мати здатність і можливість для творення нового як в умовах війни, так і в процесі повоєнного відновлення та розвитку. Оскільки, згідно з Т. Парсон-

сом (Parsons, 1971), зовнішні феномени в результаті соціалізації стають внутрішніми завдяки здатності особистості до їх засвоєння, і це вможливує екстеріоризаційну діяльність, то через особистість відбувається взаємодія інтерналій та екстерналій, що характеризує суспільні взаємодії на підставі знань, моралі, досвіду, традицій, що зберігаються в культурі всіх народів. Завдяки цьому відбувається відтворення образів, придатних для соціального конструювання реальності.

Згідно з розрахунками Інституту економіки та прогнозування НАН України, здійсненими за даними демографічного щорічника «Населення України» (Держстат України), станом на 2020 рік, коли українці за ринкової економіки прожили вже майже 30 років, близько 38% населення було старшим за 50 років, тобто соціалізувалося за радянської системи. Однак за роки трансформацій в Україні, незважаючи на збереження серед населення певних цінностей минулого, все ж таки відбувалися зміни протилежного напрямку в царині цінностей. Так, дослідження, які були проведені 2023 року USAID разом із низкою міжнародних організацій в умовах повномасштабної агресії російської федерації й мали на меті отримання Індексу SCORE для оцінки стійкості, відновлення та відбудови, засвідчили високий рівень наявного в Україні капіталу адаптивності — 6,5 бала із 10 (10 балів означає, що певне явище спостерігається чітко й повсюдно). Показник у 6,5 бала, що характеризує більшість респондентів (які репрезентують доросле населення країни), дає підстави робити висновки про забезпечення такого соціального конструювання реальності, за якого може долатися і невизначеність, і неупорядкованість, і десолідаризація. Тобто йдеться про передумови активності на базі таких екстеріоризаційних властивостей, як: націленість на саморозвиток — 6,5 бала; стійкість до стресу — 6,7 бала; психосоціальний добробут — 6,1 бала; підприємливість — 6,6 бала; а також відчуття громадського обов'язку — 6,6 бала.

Як ми бачимо, в умовах війни, зокрема в 2023-му, показники щодо капіталу адаптивності населення суттєво відрізнялися від тих, що мали місце в довоєнний час, коли спостерігався низький рівень мотивації щодо впливу на суспільні процеси. Війна ж, спричинюючи ресоціалізацію, підвищила мотивацію щодо відчуття громадянського обов'язку. Наше завдання полягає в тому, щоб такі здатності не були втрачені, а реалізувалися і в повоєнний час. Сукупність наведених вище показників є свідченням наявності високого рівня власне громадського капіталу, оскільки ці ознаки є складовими людського капіталу в Україні, які в сукупності мають 6,4 бала (ReSCORE Україна, 2023). Своєю чергою, посилення людського капіталу може і має відбуватися через громадський капітал, що включає такі складові, як громадянська активність та оптимізм, соціальна толерантність та політична безпека, а також засвоєння інформації, необхідної для активізації чинника самоорганізації. Обстеження, зокрема на рівні громад, від 21–27 березня 2024 року в рамках Програми сприяння громадській активності засвідчили «готовність і здатність територіальних громад самостійно створювати добровільні формування, сприяти територіальній обороні та цивільному захисту»; оцінки цих здатностей становили 3,5 бала за 5-бальною шкалою (Центр Разумкова, 2024).

Наведені результати є доказом того, що воєнні дії та принципова загроза їх, змінюючи самосприйняття та самопізнання, спонукають в рамках соціалізації і до саморозвитку, і до самовираження, оскільки переорієнтують представників громад на самореалізацію, що стає одним з ключових елементів конструювання нової соціальної реальності. При цьому, згідно з результатами того самого обстеження, пріоритет і в забезпеченні таких змін, і в сприйнятті загроз та боротьбі з ними належить покращенню інформованості громадян (4,05 бала) і патріотичного виховання (3,95 бала), що актуалізує такі складові механізмів соціалізації, які в подальшому ведуть до соціального конструювання реальності, що передбачає співпрацю з державою, з одного боку, і описані вище здатності населення, завдяки яким воно реалізує наявні можливості конструювання — з іншого.

3. Довіра і солідарність в українському суспільстві

Повномасштабна військова агресія росії, що розпочалася у 2022 році, суттєво відобразилася на процесах суспільної життєдіяльності в Україні. Військові дії як екстремальна, стресова подія посилюють уразливість та стурбованість населення, а також впливають на рівень довіри та солідарності в суспільстві.

Отже, звернімо увагу на ситуацію щодо співпраці та довіри в Україні, зокрема між активістами та місцевою владою. Так, за результатами дослідження центру Разумкова, які подано в таблиці 1, рівень довіри в суспільстві до апарату, що уособлює державні органи влади, за весь період доступних для нас спостережень має від'ємні значення, за винятком вересня–жовтня 2022 року, тобто через півроку після початку повномасштабної війни. У підсумку баланс довіри/недовіри станом на березень 2024 року майже зрівнявся із показниками 2018 року, що свідчить про наявність суттєвих і достатньо довгострокових чинників, які — як у період до повномасштабної агресії, так і з її початком — викликали підвищену чутливість до обставин, які визначають взаємодії між населенням та органами влади. Така сенсильність обмежує можливості успішності реалізації державних рішень, знижує ефективність використання ресурсів і збільшує необхідні витрати на контроль виконання рішень у сфері повноважень апарату управління, саме тому потрібно зробити акцент на взаємодії місцевих органів влади з активістами, що працюють у територіальних громадах.

За роки повномасштабної агресії, згідно з даними обстежень USAID та низки міжнародних організацій, у населення зросло відчуття спроможності впливати на зміни в країні та проявляти громадянську відповідальність. Отримані результати свідчать, що рівень 2023 року був вищим порівняно із 2021-м, хоча залишається ще достатньо простору для вдосконалення, зокрема на місцевому рівні щодо впливу на зміни у власній громаді (Соціальна згуртованість, 2024: част. 1). Обстеження горизонтальних сегментів соціальної згуртованості на рівні громад також підтвердили попередній висновок, що, незважаючи на певний підйом активізму, громадянської активності ще бракує. Автори дослідження зазначають, що «найрідше згадуваною діяльністю є участь у місцевому врядуванні та прийнятті рішень: 83% респондентів сказали, що ніколи не відвідували заходи, організовані місцевою владою. Це вказує на потребу в інвестуванні у

Довіра до державного апарату (чиновників)
(динаміка 2018–2024 років, за даними Центру Разумкова¹)

Варіанти відповідей	Терміни опитування						
	Червень 2018	Лютий 2019	Липень 2020	Березень 2021	Вересень–жовтень 2022 ^c	Лютий–березень 2023	Березень 2024
Зовсім не довіряю	50,8	46,1	36,5	36,8	9,6	19,7	35,2
Радше не довіряю	34,5	36,8	41,2	42,9	34,3	44,0	40,9
Повністю довіряю	1,2	1,4	1,4	1,5	6,8	5,8	3,0
Радше довіряю	7,4	7,7	13,3	11,5	48,6	19,5	13,0
Важко відповісти	6,1	8,1	7,5	7,3	0,6	10,9	7,9
Баланс довіри / недовіри ^a	-76,7	-73,8 ^b	-63,0	-66,7	11,5^b	-38,4	-60,1

Примітки:

^aАвтори джерел зазначають, що це різниця між частками тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє. Баланс розраховується як різниця між сумою часток тих, хто відповів «Радше довіряю» і «Повністю довіряю», та сумою часток тих, хто відповів «Зовсім не довіряю» і «Радше не довіряю». У випадках, коли сума *недовіри* більша за суму *довіри*, розрахунковий показник позначається знаком «мінус».

^b Розраховано нами.

^c У цьому опитуванні назва інституту формулювалася як «Державні установи».

¹ *Джерела:* Довіра громадян України до суспільних інститутів (червень 2018 року). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>, дата звернення 14.05.2024); Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України (лютий 2019 року). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>, дата звернення 15.05.2024); Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.) <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r>, дата звернення 14.05.2024).

механізми та заходи, що можуть сприяти участі громадян у процесі ухвалення рішень на місцевому рівні ... Посилення громадянської активності принесе подвійну вигоду, бо зміцнить власні соціальні мережі, одночасно сприяючи розвитку у громаді духу співпраці та солідарності як суспільного блага ...» (Соціальна згуртованість в Україні, 2024: част. II, с. 13). Як бачимо, результати 2023 року, попри певний підйом порівняно з 2021-м, майже збігаються зі схожими даними 2014–2018 років, що свідчить про певні зміни в позитивному напрямку в роки агресії, хоча на горизонтальному рівні ще недостатні.

У матеріалах ReSCORE 2021 та ReSCORE 2023 автори звертають увагу на те, як важливо «зміцнювати відчуття громадянського обов'язку ... через програми, які сприяють політичній ефективності на місцевому рівні завдяки відчуттю здатності впливати на зміни і процеси ухвалення рішень» (Соціальна згуртованість в Україні, 2024: част. I, с. 6). Для досягнення позитивних змін необхідна взаємодія населення і державного апарату, рівень довіри / недовіри до якого, на жаль, має негативний баланс. Як на приклад формування умов, достатніх для такої взаємодії, доцільно послатися на високий рівень довіри населення України до громадських та волонтерських організацій (табл. 2). За весь період спостережень, згідно з доступними для нас даними 2018–2024 років, тобто і в довоєнні роки, і в час збройного протистояння рівень довіри до них був і залишається високим. Розгалужена діяльність громадських та волонтерських організацій зумовлює високий рівень довіри до них, який зріс за вказаний період в 1,4 раза, і за весь період спостережень тут ми маємо позитивний баланс довіри / недовіри. Тим самим формуються умови для зниження рівня недовіри й до державного апарату через пошук і реалізацію можливостей участі громадських організацій в ухваленні управлінських рішень, налагодження їхньої взаємодії, а також висвітлення результатів спільних солідаризованих дій. Це відкриває можливості, з одного боку, інвестування в розвиток громадянської активності, а з іншого — розширення умов для участі громадянських організацій у процесах управління, активізації діяльності із соціального конструювання реальності як з боку населення, що бере участь в діях громадських організацій, так і з боку державних організацій. Така тенденція в цілому може відповідати змісту трансформації ідеологеми соціальної держави в бік держави з ідеологією соціального інвестування та розвитку, що є не менш важливим для забезпечення процесів суспільної консолідації.

Як повідомляють В. Гацко та А. Даркович, на початку повномасштабного вторгнення активізувалася співпраця між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, й наразі, незважаючи на певний спад за результатами обстежень листопада 2023 року, рівень співпраці все ще залишається вищим, ніж до повномасштабного вторгнення. До того ж згідно з опитуванням Civic Engagement Poll, проведеним USAID/ENGAGE у серпні 2023 року, українці більше залучені до діяльності у своїх громадах, ніж до позарегіональних організацій громадянського суспільства, хоча мають місце перешкоди для участі їх в ухваленні рішень у своїх громадах. 75% громадян респондентів стикалися з такими обмеженнями на місцевому рівні, а в половині громад існують бар'єри, які свідомо створені місцевою владою, а не є наслідком воєнного стану (Гацко, 2024), і це десолідаризує суспільство.

Довіра до громадських та волонтерських організацій^а
(динаміка 2018–2024 років, за даними Центру Разумкова¹)

Варіанти відповідей	Терміни опитування						
	Червень 2018	Лютий 2019	Липень 2020	Березень 2021	Вересень– жовтень 2022	Лютий– березень 2023	Березень 2024
Зовсім не довіряю	15,8 (7,3)	17,7 (8,9)	12,2 (7,7)	12,7 (8,8)	Запитання не ставилося	4,9 (1,2)	6,3 (1,6)
Радше не довіряю	21,4 (13,9)	23,3 (14,2)	24,0 (16,7)	20,3 (15,5)		15,2 (5,3)	17,7 (7,3)
Повністю довіряю	5,2 (16,5)	5,3 (13,8)	5,9 (16,3)	7,2 (20,1)		17,2 (43,0)	10,4 (33,1)
Радше довіряю	38,2 (48,7)	39,6 (53,2)	41,0 (46,6)	46,0 (45,0)		48,6 (44,9)	51,0 (51,5)
Важко відповісти	19,4 (13,6)	14,0 (10,0)	16,8 (12,8)	13,8 (10,5)		14,1 (5,6)	14,6 (6,5)
Баланс довіри / недовіри ^б	6,2 (44,0)	3,9 ^с (43,9) ^с	10,7 (38,5)	20,2 (40,8)		45,7 (81,4)	37,4 (75,7)

^а Див. показники, наведені в дужках.

^б Див. прим. «а» до табл. 1.

^с Розраховано нами.

¹ *Джерела:* Довіра громадян України до суспільних інститутів (червень 2018 року). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspiynykh-institutiv>, дата звернення 14.05.2024); Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України (лютий 2019 року). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspiynykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>, дата звернення 15.05.2024); Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.) (<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>, дата звернення 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024 р.). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (<https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r>, дата звернення 14.05.2024).

Посилення співпраці між активістами та місцевою владою в умовах війни є результатом адаптації як населення, так і місцевої влади, незважаючи на перешкоди у взаємодії, протиріччя та потрясіння, принесені збройною агресією. Завдання, отже, полягає надалі в тому, щоб забезпечити нарощення адаптивних здатностей для подолання соціальної ентропії.

Повоєнний розвиток буде спиратися на соціалізацію (ресоціалізацію) з огляду на ті зміни в самосприйнятті та сприйнятті умов життєдіяльності, які відбулися під час війни, зокрема внаслідок участі в бойових діях, оскільки війна змінює самосвідомість кожного. Зазначені вище складові соціалізації (самосприйняття, самопізнання, саморозвиток, самовираження) є тими глибинними (кореневими) суспільними структурами в народі, де акумулюються ресурси життєдіяльності, здатні продукувати енергію і для ведення війни, і для повоєнного розвитку. Війна, руйнуючи попередній життєвий устрій, поставила на порядок денний проблеми його оновлення. Поряд з довоєнними соціальними умовами життєдіяльності народжуються і ті, що характерні тільки для умов війни, і ті, що тільки можуть ще проявитися, а також ті, що не мають зберігатися у повоєнному життєвому просторі. Отже, належить зруйнувати все те, що призвело до війни, позбутися того, що виявилось можливим тільки в умовах війни, і сформувати те, що не допустить її повторення.

4. Економічна соціалізація в повоєнних планах

Філософ Карл Мангайм писав: «Усі вже знаємо, що після війни суспільство не може йти далі за своїм звичаєм, що війна сама собою — це тиха революція, яка торує шлях для нового типу спланованого порядку»¹. Оскільки К. Мангайм, будучи одним із засновників соціології знання, вбачав у ній науковий фундамент політики, то можна з упевненістю стверджувати, що в основу повоєнних змін за такого підходу мають покладатися результати соціального конструювання реальності повоєнного часу, на основі яких має бути сплановано новий порядок за діяльної ініціативи держави як соціального конструктора. Історично такий підхід є виправданим. Досвід і наслідки його застосування добре відомі, зокрема у випадку США.

Друга світова війна, згідно з висновками Т. Джадт, закінчилася викликом прагнення до нормальності, яка означилася початком «постідеологічної» доби. Ключовими аспектами її стали перспективи політичної стабільності та соціальних реформ, що в повоєнній Європі залежало від відновлення економіки, але не тільки. Відновлення відбувалося завдяки Плану Маршала, який розпочав (як написано у газеті *Times* від 13.01.1949) нову добу в європейській історії (докл. див.: Джадт, 2020: сс. 104–105). Але «реальні наслідки, — вважає Т. Джадт, — були психологічними (перш за все. — В.Г.). Можемо майже впевнено стверджувати, що План Маршала спонукав європейців покращити їхнє ставлення до самих себе» (там само: с. 121), тобто заново пізнати себе, що є важливою складовою соціалізації. Таким чином, самопізнання в рамках соціалізації започатковувало

¹Цит. за: Джадт, Т. (2020). *Після війни. Історія Європи від 1945 року* (с. 84). Київ: Наш формат.

процеси саморозвитку і самовираження в нових умовах повоєнного європейського простору. Що стосується повоєнного розвитку в реаліях України, то важливо подолати наявні досі довоєнні обмеженості мотивацій щодо впливу населення на соціальні процеси, які відбуватимуться в Україні в напрямку конструювання реальності, яке б відповідало засадам стабільного національно укоріненого розвитку.

В умовах повоєнного розвитку в країнах, що стали членами ЄС, завдяки інтеріоризації відбулося усвідомлення необхідності послідовної відмови від дискримінації, пригнічення та авторитаризму, також переходу спочатку до моделі «держави добробуту», а пізніше до західноєвропейської інтеграції та формування у підсумку Європейського Союзу, що означало новий тип спланованого порядку, про який писав К. Мангейм. В економічному вимірі це було, перш за все, результатом реалізації Плану Маршала, завдяки якому відбулося оновлення економік західноєвропейських країн на засадах соціального прогресу, а вже на цій основі пізніше розпочалася реалізація Плану Шумана, який на офіційному рівні дав поштовх процесу формування Європейського Союзу. Цей процес було започатковано через підписання шістьма країнами Угоди стосовно об'єднання їх для взаємоузгодженого виробництва вугілля і сталі. В перебігу реалізації такого проекту країни-підписанти позбувалися певних ознак національного суверенітету, що заклало підвалини власне Європейського Союзу як глобального наднаціонального формування, виходячи з ідеології, яка своїми коренями сягала ще XIX століття, коли започатковувалися митні союзи серед країн Центральної та Західної Європи.

Плани повоєнної розбудови на території країн Західної Європи мали реалізуватися на підставі ідеології соціального прогресу на засадах соціальних реформ, зокрема для населення, що переживало повоєнну денацифікацію через соціалізацію, яка, за визначенням П. Бергера та Т. Лукмана, становила інтерналізацію інституціональних та інституціонально-обґрунтованих «підсвітів», що були, як часто є у природі, кореневими ознаками та ресурсами оновлення життєдіяльності, енергія яких закладається в соціальному плані через соціалізацію (Berger, Luckmann, 1966).

В економіці та в реальній політиці втілювалася формула Йозефа Шумпетера, за якою «із завданням відбудови засобами капіталізму не впоратися» (докл. див.: Джадж, 2020: с. 84). Саме тому в ідеальному плані повоєнного відновлення у країнах майбутнього ЄС було закладено поряд із запланованим через План Маршала та План Шумана порядком водночас ідеологеми соціальних трансформацій щодо поділу праці та розподілу її результатів. Соціальні реформи передбачали по завершенні денацифікації подальшу інтеріоризацію постнаціональності, яка уможливлювала б мирне співіснування, співпрацю і взаємодію народів окремих країн на засадах соціальної солідарності на шляху глобалізації, перш за все в рамках європейського ринку як однієї з ключових умов розвитку в другій половині XX століття. Це було прикладом соціального конструювання європейського простору на засадах відкритості ринків та зміни в міжнаціональних стосунках за умов передання окремих функцій централізованого порядку новим органами наднаціонального управління. Така співпраця зумовила кон-

структивізм у взаємодії, за якого закон росту соціальної ентропії діяв «з точністю до навпаки». Завдяки такому підходу відбулося укорінення соціального прогресу як ресурсу для оновлення та подальшого розвитку, що, власне, і визначило зміст економічної соціалізації як інтеріоризації економічних цінностей суспільства, що формувались на основі зміни уявлень на соціальному рівні про нові реалії економічної співпраці в результаті утворення Європейського Союзу.

У повоєнній економічній соціалізації в європейських країнах, що постраждали від війни, макросоціальними чинниками стали, з одного боку, жакливі наслідки війни психологічного характеру й бажання їх позбутися, а з іншого — макроекономічні успіхи, яких вдалося досягти через масову участь більшості верств населення в економічній діяльності, та покращення якості життя на цій основі замість пасивного отримання допомоги на проживання згідно із Планом Морентау. Як відомо, цей план не давав результатів, оскільки розвивав утриманство, тому й постало завдання змінити ставлення населення до того, як жити в подальшому, і забезпечити його участь на засадах нової системотвірної компетентності в соціальному конструюванні реальності європейського простору.

Отже, План Маршала та План Шумана передбачали з боку зовнішніх органів управління і за активної участі національного уряду відповідну організацію соціального простору як основу соціального конструювання нової реальності. Це здійснювалося подібно до того, як це мало місце ще за часів реформ А. Гамільтона, коли влада займалася, як показали С. Коен і Б. Делонг, соціальним проектуванням реальності в національних масштабах США. Повоєнне відновлення на теренах сучасного ЄС стало прикладом розширення соціального проектування до наднаціонального рівня. Це може бути прикладом повоєнного відновлення України на засадах соціального конструювання, реалізованого з боку як національних органів управління, так і наднаціональних, якими наразі є органи управління ЄС. Враховуючи, що в перебігу реалізації Планів Маршала і Шумана важливу роль відігравали уряди національних держав, які діяли відповідно до укорінених національних інтересів, то в умовах України як приклад такого соціального проектування реальності національного масштабу доцільно розглядати, зокрема, «План для реалізації Ukraine Facility (UF)».

Цей план засвідчив налагодження взаємодії апарату управління із суспільством, що може в разі його успішної реалізації змінювати і рівень довіри до влади, оскільки розроблення UF велося у процесі консультацій із бізнесом, громадянським суспільством, аналітичними центрами, народними депутатами та представниками регіонів (Матеріали Плану, 2024), що в разі його успішної реалізації може підвищити рівень довіри до влади. Власне, це приклад розширення впливу громадськості на соціальні процеси та рішення управлінського характеру, зокрема в царині економіки. У взаємодії апарату управління та громадськості відбуватимуться процеси їхньої економічної соціалізації через інтеріоризацію цінностей національно укоріненого розвитку. За цих умов взаємодії не останню роль відіграватиме технологічна та адміністративна допомога з боку Європейського Союзу, зокрема фінансова підтримка в розмірі 6,97 млрд євро, які передбачено для синхронізації українського законодавства з ЄС, забезпе-

чення структурних реформ, а також формування спроможності органів влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Ці процеси мають включати розширення практики участі громадянського суспільства в досягненні успішної реалізації Плану UE. Зазначені фінансові ресурси є своєрідними соціальними інвестиціями, завдяки яким, активізується реальна участь населення, зокрема у функціонуванні громад на засадах підвищення повноважень місцевого самоврядування і децентралізації влади в Україні, що передбачає збільшення повноважень та ресурсів на місцях. Це важливо і з огляду на громадську думку. Так, згідно з дослідженнями КМІС, 62,7% респондентів (за даними 2021 року) вважали, що децентралізація безумовно потрібна і радше потрібна (для порівняння: 2005 року таких було 58,7%) (Децентралізація та реформи самоврядування, 2021: с. 157).

В умовах повоєнного розвитку засад економічної соціалізації суб'єкт перетворень діятиме як, свого роду, Я-конструктор, спираючись на національні цінності формуватиме мотиви та стратегію власної поведінки щодо участі в соціальному конструюванні економічної діяльності, а також міжсуб'єктної економічної взаємодії в рамках проектування соціального простору, здійснюваного державою на шляху до вступу до ЄС. Однією зі складових проектування мають бути гуманітарні підходи, оскільки для умов України вони мають і матимуть надалі масштабний характер, бо в Україні вже зараз допомоги потребують мільйони людей, які перебувають за межею бідності, оскільки Україна ще напередодні війни була найбільш бідною країною Європи (Україна, 2018). Проте поряд із соціальною стратегією гуманітарного змісту, налагодженням системи соціального захисту необхідна соціальна стратегія щодо зайнятості для всіх, хто втратив роботу як за довоєнних часів, так і за час війни. Водночас потрібна економічна модернізація, що дасть можливість переорієнтувати нові ринки праці, які трансформуватимуться відповідно до тих видів діяльності, які формуватимуться в повоєнних обставинах.

У 2022 році, в умовах війни кількість підприємств в економіці загалом скоротилася на 29,6%, і чи не найбільше в галузі сільського, лісового та риболовного господарства — на 31,4%, а кількість фізичних осіб-підприємців у цій галузі скоротилася на 11,3%; великих підприємств (понад 250 працівників) — на 20,4%; середніх (> 50; < 250) — на 19,5%; малих (до 50 працівників) — на 31,8%; мікропідприємств (до 10 працівників) — на 34,5% (докл. див.: За перший рік, 2022).

Поряд із тим економічну ресоціалізацію мають проходити всі верстви населення, оскільки війна суттєво переформатувала умови економічної діяльності. Війна зумовила необхідність осмислення сутності новітніх процесів, що відбулися в економічних стосунках, та подальшої інтеріоризації змін, що відбулися. На цій основі відбувається ресоціалізація людей, заторкнутих військовими діями та їхніми наслідками — смертями, руйнацією життя, втратою майна, переміщенням як усередині країни (ВПО), так і за кордон. Звідси змінюється ставлення до власності, до умов праці, до економічних цінностей; відбуваються зрушення у сенсі орієнтованості / дезорієнтованості в самореалізації, довіри / недовіри в стосунках, орієнтацій щодо здобуття знань.

Про такі зрушення свідчить, зокрема, аналіз зведених даних стосовно мінімальних балів, рекомендованих до зарахування у п'яти провідних університетах України (розташованих у Києві, Львові та Харкові) за період 2020–2023 років за ключовими спеціальностями, на які з року в рік був великий попит і, відповідно, найвищі бали для зарахування: економіка, право, менеджмент організацій, комп'ютерні науки, фізика та астрономія (див. табл. 3). Як виявилось, порівняно із довоєнним 2020 роком рівень так званих прохідних балів знизився в середньому на 6 балів як по Києву, так і по Харкову, де був особливо важкий стан порівняно з Києвом і тим паче з достатньо стабільним Львовом. При цьому найбільше зниження спостерігалось щодо комп'ютерних наук (майже на 8 відсоткових пунктів). Можна припустити, що це є наслідком того, що, з одного боку, падає рівень підготовки випускників шкіл, а з іншого — триває міграція випускників для вступу в вищі навчальні заклади за кордоном. Можна очікувати, що 2024 рік принесе подовження означених тенденцій, тоді як бізнес, за результатами обстежень середини 2024-го, поряд з проблемами безпеки діяльності на друге місце ставить проблему пошуку кваліфікованих спеціалістів. Розв'язання таких проблем і є завданням формування серед населення належних засад економічної соціалізації для забезпечення умов стабільності в повоєнному оновленні економіки.

Такого роду проблеми стають чинниками подальшої економічної соціалізації / ресоціалізації особистості, які зумовлюватимуть її поведінку як економічного агента. В означених вище процесах, що призводять до економічної ресоціалізації населення має адаптуватися згідно з його адапційними здатностями, про достатньо високу ступінь яких в Україні вже говорилося. За роки Незалежності України та трансформації її економіки від «планової» до «ринково організованої» змінювалися цінності й орієнтації молодого покоління, яке стало за ці десятиліття економічно та соціально новим соціальним суб'єктом. Так, у матеріалах OECD зокрема вказано на необхідність звернути увагу на середньострокові та довгострокові аспекти зайнятості та соціальних пріоритетів, які існували ще до вторгнення і які мають бути розглянуті в контексті війни та реконструкції, такими як проблеми молоді, яка не була працевлаштована, не здобула освіти чи фахової підготовки, а також проблеми працевлаштування не за професією та незадекларованого працевлаштування (докл. див.: Соціальна політика, 2022). По суті, ми маємо справу з новими нормами економічної поведінки і новими цінностями, які суттєво відрізняються від тих, що існували в попередній системі економічних стосунків. В системі економічних стосунків того часу переважала форма господарювання, як державне підприємство, а тепер домінують приватні, що змінило ставлення до власності, до способів самовираження та соціального партнерства, яке наразі, в умовах війни, стало найважливішим принципом співпраці соціальних партнерів, що реалізується в інтересах суспільства з тим, щоб забезпечити захист країни, в якій відбувається їхня діяльність.

В умовах війни змінюються також такі когнітивні особливості, як сприйняття та аналіз інформації стосовно того, що оточує особистість, зокрема економічного середовища. Тим самим, оскільки змінюється умови та зміст соціального

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ЩОДО ВСТУПУ 2020-2023
мінімальні бали, рекомендовані до зарахування, % до попереднього періоду

ВНЗ	051 економіка/ еко-ном. кібернетика				073 менеджмент організацій				081 право				104 фізика та астрономія				122 комп'ютерні науки			
	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023	2020	2021	2022	2023
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"	99,1**				92,4***				96,0				94,2				90,9			
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	93,7				93				94,7				84,9				93,1			
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	92,9				91,6				98,8				97,3				88,7			
Національний університет "Львівська політехніка"	-				94,7				96,8				100,1*				94,1			
Львівський національний університет імені Івана Франка	91,6				95,8				95,0				98,6				93,9			
Середнє значення	94,3				93,5				96,3				95,0				91,1			

* Львівська політехніка спеціальність 105 прикладна фізика

** 2021/2022

***2021/2023

пізнання, в результаті змінюється і поведінковий конструкт «Я». Показовим прикладом такої тенденції є прояви її в поведінці людей, яких найбільше зачепила війна — учасників бойових дій, ветеранів війни, а також осіб з інвалідністю внаслідок війни. Це велика група населення України: станом на серпень 2023 року такий статус мали близько мільйона осіб (ЗСУ, 2023). Ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну 2022 року портал *Happy Monday* спільно із ГО «Професіонали майбутнього» проводив у 2021-му дослідження серед ветеранів АТО/ООС, і результати їх засвідчили, що 62% ветеранів не повернулися на попереднє місце працевлаштування з таких мотивів:

- бажання будувати кар'єру в іншому напрямі;
- переоцінка цінностей і бажання почати «нове життя» з новою роботою (так зазначили 50% респондентів);
- отримані травми, що обмежують або внеможливлують працю на попередньому місці роботи;
- незадоволеність тим рівнем оплати, який вони мали до служби;
- попереднє неофіційне працевлаштування, що не дає змоги відновитися на тому самому місці роботи (62% ветеранів, 2021).

Із кожним роком війни чисельність ветеранів війни зростає. Так, за 2023 рік до єдиного державного реєстру ветеранів війни Мінветеранів їх було внесено 128 тис. осіб, що майже вдв'ятеро більше порівняно із 2022 роком. Можна передбачати, що згодом, із закінченням війни і демобілізацією чисельність ветеранів війни зростатиме з високою динамічністю, а отже, проблема економічної ресоціалізації навіть серед цієї частини населення матиме достатньо масштабний характер. На цей час очікується, що після завершення війни, сукупна чисельність такої уразливої категорії осіб, включно з родинами ветеранів, зросте до 5–6 мільйонів (Після завершення війни, 2024). А отже, це передбачає створення загальнонаціональної системи, яка надаватиме можливості для організованої адаптації в нових реаліях з тим, щоб запобігти пошуку нелегальної зайнятості та мотивації до міграції з мотивів працевлаштування.

Процес адаптації ветеранів війни, як свідчить світовий досвід, є досить довготривалим, оскільки включає розроблення програм із виявлення схильності до роботи в нових умовах, підготовку кадрів для їх перекваліфікації, організацію працевлаштування тощо. Економічна ресоціалізація учасників бойових дій у своїй гуманітарній складовій включає надання їм матеріальної та фінансової допомоги, а також, що особливо важливо, психологічної допомоги для досягнення бажаної переоцінки цінностей та готовності почати «нове життя з новою роботою», що сприятиме соціальній стабільності з використанням отриманих військовими навичок з орієнтацією на розв'язання конфліктів, організацію в колективній діяльності та взаємодії, забезпеченні громадського порядку тощо.

Тобто у більшості ветеранів війни має визначитися нова життєва стратегія і в економічному, і в соціальному статусі, що означає необхідність налагодження взаємовідносин у новому або змінюваному соціальному оточенні. Ми вже можемо, а в повоєнному просторі та часі тим паче будемо спостерігати орієнтацію на зміну соціальної самоідентифікації в новій соціальній групі. Оскільки за ча-

сів військової служби та участі в бойових діях вже певною мірою відбулися зміни в бік самокатегоризації повоєнного часу, то постає питання знаходження соціальної ідентичності в новій соціальній групі. Розв'язання проблем такого характеру мають як макрорівень, так і мікрорівень, тож на місцевому рівні доцільно застосовувати так зване соціальне замовлення, яке має ті переваги, що забезпечує адресність та доступність соціальних послуг, які на рівні громади мають спиратися на оцінки потреби в них (Як запровадити, s.a.). Соціальні послуги такого характеру виходять за межі традиційно вразливих груп населення, таких як пенсіонери та інваліди, і стосуються також людей, що брали участь у бойових діях, і після демобілізації їх слід розглядати як уразливих у соціопсихологічному сенсі. Загалом Україні доведеться долати психологічний вплив війни (див.: World Health Organization, 2024). Відповідного характеру соціальні замовлення необхідно буде започаткувати і для внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), і для тих сімей, що повертатимуться з вимушеної міграції, і навіть з огляду на можливий імпорт робочої сили — з тим, щоб не допустити не контрольованості соціальної взаємодії (див.: Соціальна політика, 2022).

Для успішності економічної соціалізації, особливо в повоєнному контексті, створення необхідних інституційних передумов передбачає розвиток масової мотивації щодо участі в економічній діяльності, підтримуваної економічною психологією особистості як результатом поєднання попередньо сформованої й тієї, що формуватиметься по закінченні війни і виявлятиметься у ставленні до процесів, що визначають виробництво і розподіл, обмін і споживання товарів і послуг. Оскільки, ширше, йдеться про процеси зміни життєвої стратегії, то важливо також забезпечити психоемоційну врівноваженість особистості, з одного боку, шляхом надання відповідних медичних послуг, потреба в яких має тенденцію до зростання, а з іншого — шляхом формування соціального потенціалу, ґрунтується на солідарній взаємодії у соціальній, соціально-психологічній та соціально-економічній царинах як на індивідуальному, так і на груповому та макросоціальному рівні життєдіяльності суспільства. Важливо, зокрема, забезпечити таку взаємодію на індивідуальному рівні поряд з утвердженням інституційних засад включеності особистості в систему економічних відносин, понад усе для людей, які живуть у регіонах, де тривають масштабні процеси стресового характеру, або так званого подовженого травматичного стресу (ПТС). Власне такою є життєдіяльність населення України в умовах війни, яка продовжується вже третій рік. Дослідження наслідків ПТС свідчать, що «всі симптоми тривалого стресу можуть негативно впливати на якість життя й функціонування людей, навіть якщо вони не відповідають критеріям психологічних розладів і є адаптивними в контексті дії ПТС ... Особливістю ПТС є те, що тривалий вплив стресів радше може збільшити рівень симптоматики, ніж викликати нові випадки посттравматичного стресового розладу» (Степаненко, 2023: с. 26). Для подолання наслідків впливу стресів в умовах, пов'язаних з ПТС, серед головних ресурсів слід зазначити насамперед соціальну підтримку в близькому оточенні людини, тобто чинник екзогенного характеру для особистості. Два інші ресурси мають ендогенний характер. Це власне усвідомлення себе та самооцінка. Всі ці ресурси «створять основу для проявів життєвої стій-

кості й активності щодо адаптації та послаблення виявів і наслідків стресу» (Степаненко, 2023: с. 28).

Висновки

З огляду на розглянуті ендогенні ресурси стресостійкості особистості в зіставленні з такими ознаками процесу соціалізації, як самосприйняття, самопізнання, саморозвиток і самовизначення, є підстави стверджувати, що соціалізація за умов ПТС, тобто ресоціалізація особистості, зокрема економічна, є одним з ключових аспектів солідарного соціального конструювання, що передбачає зниження стресового стану й тим самим розширення включеності населення у громадське життя.

У рамках Плану Ukraine Facility передбачено, що відбудова першою чергою відбуватиметься на рівні регіонів і має спрямовуватися на економічний, соціальний, екологічний та територіальний розвиток громад за активної участі широких мас населення в управлінні своїми громадами з метою створення умов як для комфортного проживання, так і для самореалізації та розвитку на засадах економічної соціалізації з урахуванням її психоемоційної складової, зокрема в аспекті економічної психології. Для цього необхідне ухвалення змін до Закону «Про соціальний діалог в Україні», що має сприяти розширенню інституційно зумовлених можливостей впливу громадськості на соціально-економічні процеси. Чинний Закон України «Про соціальний діалог в Україні», прийнятий 14 років тому, потребує суттєвого перегляду, і підґрунтям оновленого законодавства може бути Зелена книга Міжнародної Організації Праці, яку необхідно актуалізувати з урахуванням останніх викликів для України (Публічні консультації, 2023). Важливо у рамках змін до законодавства брати до уваги європейську практику залучення до громадських організацій населення. Так, у більшості країн ЄС до соціально-економічних рад залучають неурядові організації від різних соціальних та професійних груп населення, що становить важливу складову економічної соціалізації.

Діяльність у цьому напрямку слід розгорнути вже зараз, оскільки дослідження, проведені ще у 2019 році, фіксували брак спільної стратегії, узгодженої усіма зацікавленими учасниками, а також стратегічного планування місії, цілей, результатів та індикаторів їх досягнення на довго-, середньо- та короткострокову перспективу (докл. див.: Зарько, 2019). У матеріалах дослідження йшлося про необхідність оформлення такого стратегічного документа з визначенням основоположних принципів розвитку і розширення сфери дії загальнонаціональної системи соціального діалогу (Зарько, 2019), і можна стверджувати, що такого роду рамковий документ у формі Плану UF розроблено. Тим самим в Україні зроблено крок в напрямку досягнення взаємоузгодженості підходу до управління та ухвалення управлінських рішень за участі громадськості. На цьому етапі важливо це законодавчо закріпити через внесення змін до зазначеного вище закону. Як відомо наразі, це передбачається здійснити через шість місяців з дня призупинення чи скасування воєнного стану. В Інституті економіки та прогнозування НАН України вже обґрунтовано сукупність відповідних пропо-

зицій у вигляді доповідної записки «Пропозиції до розробки Проекту Закону України «Про соціальний діалог в Україні»»¹. Чинна загальнонаціональна модель соціального діалогу, яка є основою для здійснення соціального конструювання реальності в Україні, не відповідає повною мірою вимогам часу, тому підлягає перегляду в напрямку інституційної упорядкованості та розгортання практичної діяльності на виконання Плану УФ з подальшою корекцією та внесенням змін з урахуванням умов повоєнного часу. Це має підвищити результативність державного регулювання, оскільки, як обґрунтував Дж. Даймонд, до проблеми суспільства слід ставитися серйозно, бо вони самі по собі не зникають, і якщо є бажання перемогти, то кожен із нас може це зробити як особистість, і успіх залежить від здатності сміливо мислити на тривалу перспективу, переглядаючи цінності відповідно до вимог часу, що вже настав, і тих, що будуть змінюватися в майбутньому (див.: Даймонд, 2021: сс. 620–623).

Кожна особистість має їх сприймати й через самопізнання і саморозвиток реалізуватися, залучаючись до відповідного соціального конструювання реальності, в якій суспільство успішно розвиватиметься, а не занепадатиме під дією соціальної ентропії. Вихідною умовою такого конструювання соціальної реальності є спільність поглядів стосовно суспільства майбутнього, яке успішно розвивається, усвідомлення економічних цінностей суспільства, тобто економічна соціалізація та солідарна суспільна взаємодія.

Джерела

Berger, P.L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.

Гацко, В., Даркович, А. (2024). Не тільки про гроші: виклики співпраці та довіри між активістами та місцевою владою. *Вокс Україна*, 11 червня. Взято з: <https://voxukraine.org/netilky-pro-groshi-vyklyky-spivpratsi-ta-doviry-mizh-aktyvistamy-ta-mistsevoyu-vladou>

Даймонд, Д. (2021). *Колапс. Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються?* Київ: Видавнича група КМ-БУКС.

Децентралізація та реформи самоврядування: результати шостої хвилі соціологічного дослідження. (2021). Аналітичний звіт. Київ: КМІС. Взято з: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20211209_dec/A_Report_Decentralization_Wave_6_ukr.pdf

Джадт, Т. (2020). *Після війни. Історія Європи від 1945 року*. Київ: Наш формат.

За перший рік війни кількість діючих сільськогосподарських підприємств зменшилася майже на третину. (2022). Національний науковий центр. Інститут аграрної економіки. Взято з: <https://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/3698-za-pershyy-rik-viyny-kilkist-diyuchykh-silskohospodarskykh-pidpryyemstv-zmenschylasya-mayzhe-na-tretynu-institut-aharnoyi-ekonomiky.html>

Зарько, Н., Ільченко, Б., Нежелік, М. (2019). Проблеми та перспективи модернізації соціального діалогу та публічних комунікацій задля успішних реформ. За ред. В. Хмільовського. *Роботодавець*, 28 лютого. Взято з: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemu-ta-perspektivu-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html>

ЗСУ мали успіх в Запорізькій області — ISW (КАРТА). (2023). *Ракурс*, 24 серпня. Взято з: <https://racurs.ua/ua/n186491-zsu-maly-uspih-v-zaporizkiy-oblasti-isw-karta.html>

¹ *Пропозиції до розробки проекту Закону України «Про соціальний діалог в Україні».* (2024). Науково-аналітична записка, направлена Національній службі посередництва і примирення України, № 135-13/275 від 10.05.2024 року.

Левін, Р., Яценко, Г. (2023). Ставлення українців до економічної свободи. *Економіка України*, 1, 92–108. Взято з: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>

Матеріали Плану для Ukraine Facility 2024–2027 рр. (2024). Київ: Міністерство економіки. Взято з: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>

Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5–6 мільйонів осіб — Мінветеранів. (2024). *Економічна правда*, 27 травня. Взято з: <https://nova.net.ua/pislia-zavershennia-vijny-kilkist-veteraniv-zroste-do-5-6-miljoniv-osib-minveteraniv>

Публічні консультації щодо окремих аспектів здійснення соціального діалогу в Україні. (2023). Київ: Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Взято з: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237999.html

Соціальна згуртованість в Україні: Частина I. Тенденції за даними індексів RESCORE 2023 та SCORE 2021. (7 березня 2024 р.). (2024). Київ: SeeD, USAID, UNDP. Взято з: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf

Соціальна згуртованість в Україні: Частина II. Оцінювання горизонтальних відносин за допомогою індексу RESCORE 2023. (27 березня 2024 р.). (2024). Київ: SeeD, USAID, UNDP. Взято з: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/sotsialna-zhurtovanist-v-ukrayini-otsinyuvannya-horyzontalnykh-vidnosyn-za-dopomohoyu-indeksu-rescore-2023-chastyna-ii>

Соціальна політика для інклюзивного відновлення в Україні. (2022). Policy Responces: Ukraine Tackling the Policy Challenges, 1 липня. Київ: OECD. Взято з: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/910119ec-uk.pdf?expires=1718030740&id=id&accname=guest&checksum=12D14D1299BAA36DB4A59250A4329FB1>

Степаненко, В., Злобіна, О., Головаха, Є., Дембіцький, С., Найдюнова, Л. (2023). Стрес, спричинений війною та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 22–39. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022>

Україна стала найбіднішою країною Європи — дані МВФ. (2018). *Українська правда*, 12 жовтня. Взято з: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/12/641571/>

Центр Разумкова. (2024). *Чи потрібна мілітаризація українського суспільства: ставлення громадян.* Взято з: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militaryzatsiia-ukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024r>

Шульга, О. (2019) Ціннісні зміни в українському суспільстві: між старою і новою моделлю. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20), 294–301.

Як запровадити соціальне замовлення у вашому місті? (s.a.). Київ: Український незалежний центр політичних досліджень. Взято з: <http://ucipr.org.ua/publicdocs/SSD.pdf>

62% ветеранів не повертаються на попереднє місце роботи: опитування. (2024). *Happy Monday*, 24.12.24. Взято з: <https://happymonday.ua/opytuvannya-veteraniv-ato-ooos>

Agarwal, R. (2024). *What is inclusive growth?* IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/B2B-what-is-inclusive-growth-Ruchir-Agarwal>

Malmendier, U., Hamilton, C. (2024). *New lessons from behavioral economics.* IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/New-lessons-from-behavioral-economics-Malmendier-Hamilton>

Parsons, T. (1971). *The System of modern societies.* Englewood Cliffs, NJ. Retrieved from: <https://socio.karazin.ua/resources/c60a814f860ae55f5c6ca1e8f81b216.pdf>

Raworth, K. (2024). *A new compass for economics.* IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Point-of-view-a-new-compass-for-economics-Kate-Raworth>

ReSCORE Україна. (2023). *Індекс SCORE для стійкості відновлення та відбудови.* Київ: SeeD, USAID, UNDP. Retrieved from: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PRE_reSCORE2023_Launch_UKR.pdf

Rodrik, D. (2024). *Addressing challenges of a new era: against rule-of-thumb economies.* IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Point-of-view-addressing-challenges-of-a-new-era-Dani-Rodric>

The Heritage Foundation. (2022). *Index of Economic Freedom: Economic Freedom Declining Worldwide*. Retrieved from: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2022-02/FS229.pdf>

World Health Organization. (2024). WHO 2024 Emergency Appeal: Ukraine. Retrieved from: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2024-appeals/2024-who-ukraine-emergency-appeal_en.pdf?sfvrsn=8d480d88_2&download=true

Отримано 07.08.2024

References

After the end of the war, the number of veterans will increase to 5-6 million people — Ministry of Veterans. (2024). [In Ukrainian]. *Ekonomichna pravda*, May 27. Retrieved from: <https://nova.net.ua/pislia-zavershennia-vijny-kilkist-veteraniv-zroste-do-5-6-miljoniv-osib-minveteraniv> [=Після 2024]

Agarwal, R. (2024). *What is inclusive growth?* IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/B2B-what-is-inclusive-growth-Ruchir-Agarwal>

Berger, P. L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.

Decentralization and self-government reforms: results of the sixth wave of sociological research. (2021). Analytical report. [In Ukrainian]. Kyiv: KMIS. Retrieved from: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20211209_dec/A_Report_Decentralization_Wave_6_ukr.pdf [=Децентралізація 2021]

Diamond, D. (2021). *Collapse. Why do some societies decline and others develop successfully?* [In Ukrainian]. Kyiv: KM-BUKS Publishing Group. [=Даймонд 2021]

During the first year of the war, the number of active agricultural enterprises decreased by almost a third. (2022). [In Ukrainian]. Kyiv: National Science Center. Institute of Agrarian Economics. Retrieved from: <https://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/3698-za-pershyy-rik-vijny-kilkist-diyuchykh-silskohospodarskykh-pidpryyemstv-zmenshylasya-mayzhe-na-tretynu-institut-aharnoyi-ekonomiky.html> [=За перший рік 2022]

Gatsko, V., Darkovich, A. (2024). *Not just about the money: Challenges of cooperation and trust between activists and local authorities*. [In Ukrainian]. Kyiv: Voks Ukraina, June 11. Retrieved from: <https://voxukraine.org/ne-tilky-pro-groshi-vyklyky-spivpratsi-ta-doviry-mizh-aktyvistamy-ta-mistsevoyu-vladoyu> [=Гацько 2024]

How to implement social ordering in your city? (s.a.). [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Independent Center for Political Studies. Retrieved from: <http://ucipr.org.ua/publicdocs/SSD.pdf> [=Як запровадити s.a.]

Judt, T. (2020). *After the war. A History of Europe from 1945*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format. [=Джудт 2020]

Levin, R., Yatsenko, G. (2023). *Attitude of Ukrainians to economic freedom*. [In Ukrainian]. Kyiv: *Ekonomika Ukrainy*, 1, 92-108. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092> [=Левін 2023]

Malmendier, U., Hamilton, C. (2024). *New lessons from behavioral economics*. IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/New-lessons-from-behavioral-economics-Malmendier-Hamilton>

Materials of the Plan for Ukraine Facility 2024-2027. (2024). [In Ukrainian]. Kyiv: Ministry of Economy. Retrieved from: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> [=Матеріали 2024]

Parsons, T. (1971). *The System of modern societies*. Englewood Cliffs, NJ. Retrieved from: <https://socio.karazin.ua/resources/c60a814f860ae55f5c6ca11e8f81b216.pdf>

Public consultations on certain aspects of social dialogue in Ukraine. (2023). [In Ukrainian]. Kyiv: Press service of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237999.html [=Публічні 2023]

Razumkov Center. (2024). *Is the militarization of Ukrainian society necessary: the attitude of citizens*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militaryzatsiia-ukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024r> [=Центр 2024]

Raworth, K. (2024). *A new compass for economies*. IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Point-of-view-a-new-compass-for-economics-Kate-Raworth>

ReSCORE Ukraine. (2023). *SCORE index for recovery and rebuilding sustainability*. [In Ukrainian]. Kyiv: SeeD, USAID, UNDP. Retrieved from: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PRE_reSCORE2023_Launch_UKR.pdf [=ReSCORE 2023]

Rodrik, D. (2024). *Addressing challenges of a new era: against rule-of-thumb economies*. IMF: F&D. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Point-of-view-addressing-challenges-of-a-new-era-Dani-Rodrick>

Shulga, O. (2019) Value changes in Ukrainian society: between the old and the new model. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: monitoring of social changes*, 6(20), 294-301. [=Шульга 2019]

Social Cohesion in Ukraine: Part I. Trends Based on RESCORE 2023 and SCORE 2021 Indices. (March 7, 2024). (2024). [In Ukrainian]. Kyiv: SeeD, USAID, UNDP. Retrieved from: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf [=Соціальна 2024]

Social Cohesion in Ukraine: Part II. Evaluating horizontal relationships using the RESCORE 2023 index. (March 27, 2024). (2024). [In Ukrainian]. Kyiv: SeeD, USAID, UNDP. Retrieved from: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/sotsialna-zhurtovanist-v-ukrayini-otsinyuvannya-horizontalnykh-vidnosyn-za-dopomohoyu-indeksu-rescore-2023-chastyna-ii> [=Соціальна 2023]

Social policy for inclusive recovery in Ukraine. (2022). *Policy Responses: Ukraine Tackling the Policy Challenges*, July 1. [In Ukrainian]. Kyiv: OECD. Retrieved from: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/910119ec-uk.pdf?expires=1718030740&id=id&accname=guest&checksum=12D14D1299BAA36DB4A59250A4329FB1> [=Соціальна 2022]

Stepanenko, V., Zlobina, O., Golovakha, Ye., Dembitsky, S., Naidionova, L. (2023). War-induced stress and resources of socio-psychological resilience: a review of theoretical conceptualizations. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 22-39. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022> [=Степаненко 2023]

The Heritage Foundation. (2022). *Index of Economic Freedom: Economic Freedom Declining Worldwide*. Retrieved from: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2022-02/FS229.pdf>

Ukraine has become the poorest country in Europe — data from the IMF (2018). [In Ukrainian]. *Ukrainian Pravda*, October 12. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/12/641571/> [=Україна 2018]

World Health Organization. (2024). WHO 2024 Emergency Appeal: Ukraine. Retrieved from: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2024-appeals/2024-who-ukraine-emergency-appeal_en.pdf?sfvrsn=8d480d88_2&download=true

Zarko, N., Ilchenko, B., Nezhelyk, M. (2019). Problems and prospects of modernization of social dialogue and public communications for successful reforms. Ed. by V. Khmiliovskiy. [In Ukrainian]. *Robotodavets*, February 28. Retrieved from: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemy-ta-perspektyvy-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html> [=Зарько 2019]

The Armed Forces of Ukraine were successful in the Zaporizhzhia region — ISW (MAP). (2023). [In Ukrainian]. *Rakurs*, August 24. Retrieved from: <https://racurs.ua/ua/n186491-zsu-maly-uspihin-v-zaporizkiy-oblasti-isw-karta.html> [=3СУ 2023]

62% of veterans do not return to their previous workplace: survey. (2021). [In Ukrainian]. *Happy Monday*, 24.12.21. Retrieved from: <https://happymonday.ua/opytuvannya-veteraniv-ato-00s> [=62% ветеранів 2021]

Received 07.08.2024

ВАЛЕРІЙ ГЕЄЦЬ

Економічна соціалізація на шляху до солідарного конструювання реальності

У статті розглянуто, як в умовах дедалі поглиблюваної у глобальних масштабах суперечності між динамікою і структурою економічного зростання, з одного боку, і загрозою кліматичних змін — з іншого, забезпечити повоєнний розвиток економіки України через формування соціального фундаменту на підставі економічної соціалізації. Один із ключових ресурсів соціального оновлення — це сприяння зниженню стресового стану суспільства та забезпеченню суспільної солідаризації, розширюючи можливості для включеності населення у громадське життя та сферу економіки, зокрема ефективного працевлаштування. При цьому працевлаштування розглядається як відповідь на виклик часу, що визначається на основі оцінки тенденцій до переоцінки цінностей та бажання почати «нове життя» серед широких мас населення, що постраждало від війни. Можливість забезпечення працевлаштування пов'язана з процесами конструювання нової реальності в умовах воєнного та, особливо, повоєнного часу, в якій уможливується діяльнісна солідаризація населення на засадах економічної соціалізації згідно з новими вимогами та розвиток відповідних видів діяльності, який сприятиме подальшому розвитку економіки. Поряд із тим економічна соціалізація розглядається як складова державної політики зайнятості, що має створювати передумови для усвідомлення особистістю, перегляду та зміни власної економічної поведінки, насамперед на ринку праці. Своєю чергою, це вимагає створення системних передумов для адаптації, що демотивуватиме щодо пошуку нелегальної зайнятості, а також міграції з мотивів працевлаштування.

Ключові слова: держава; ринок; громадські організації; соціальний фундамент; життєвий досвід; солідаризація; екстеріоризаційні здатності; соціальне конструювання

VALERIY HEYETS

Economic socialization on the way to solidarity construction of reality¹

The article discusses how, in the context of the contradiction between the dynamics and structure of economic growth, on the one hand, and the threat of climate change, on the other, to ensure the post-war development of the Ukrainian economy through the formation of a social foundation on the basis of economic socialization. As one of the key resources of social renewal, this should help reduce the stress state of society and ensure social solidarity, expanding opportunities for the inclusion of the population in public life and the economy, in particular effective employment. At the same time, employment is considered as a response to the challenge of the time, which is determined on the basis of an assessment of trends towards reassessment of values and the desire to start a «new life» among the broad masses of the population affected by the war. The possibility of providing employment is associated with the processes of constructing a new reality in the conditions of war and, especially, post-war period, in which the active solidarity of the population on the basis of economic socialization in accordance with new requirements and the development of relevant activities that will contribute to the further development of the economy are possible. At the same time, economic socialization is considered as a component of the state employment policy, which should create prerequisites for the individual's awareness, revision and change of their own economic behavior, especially in the labor market. In turn, this requires the creation of systemic prerequisites for adaptation, which will demotivate the search for illegal employment, as well as migration for employment reasons.

Keywords: state; market; non-governmental organizations; social foundation; life experience; solidarity; exteriorization abilities; Social Construction

¹ The work was carried out within the framework of the targeted interdisciplinary scientific project «Solidarity of Ukrainian society during the war and prospects for preserving and reproducing the solidarity social potential in the post-war development of the country».